

PROMENE KONOTATIVNOG ZNAČENJA POLITIČKI RELEVANTNIH POJMOVA KOD BEOGRADSKIH SREDNJOŠKOLACA

Bora Kuzmanović i Nebojša Petrović¹

Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet Beograd

U ovom radu pokušali smo da utvrdimo konotativno značenje nekih relevantnih političkih pojmova, kao što su: demokratija, nacija, levica, nacionalizam, itd. i da uporedimo dobijene rezultate sa sličnim istraživanjem obavljenim pre osam godina (1997). Ovi pojmovi često se upotrebljavaju u snažnim emocionalnim kontekstima, pa se, najčešće procesom emocionalnog uslovljavanja, pojačava njihov afektivni nivo značenja. Preko ovog značenja možemo utvrditi i stavove prema ispitivanim pojmovima. Stoga, ovakvim upoređivanjem možemo utvrditi i uticaj važnih događaja i društvenih promena uopšte na promene stavova.

Uzorak je činio 171 učenik završnih razreda beogradskih srednjih škola (identičnih onima iz 1997), a kao instrument korišćena je Ozgudova skala semantičkog diferencijala, adaptirana za potrebe ovog istraživanja.

Rezultati pokazuju da su konotativna značenja nekih pojmova ostala ista (socijalizam, nacionalizam, desnica, sadašnjost i budućnost), a da je kod drugih došlo do manjih (demokratija) ili značajnih promena (nacija, vođa, mir, levica i prošlost). Osim kada je reč o vođi i levici, promene su u evaluativnom smislu negativne, što upućuje na zaključak da je došlo do izvesnog razočaranja nakon prevelikih očekivanja posle promena od 2000.

Rezultati su specifikovani i po nezavisnim varijablama, kao što su: vrsta škole, pol, autoritarnost, ocena važnosti pripadnosti sopstvenoj naciji, da li su ispitanici i njihove porodice tranzicijski gubitnici ili dobitnici, itd.

Ukazano je da evaluativna dimenzija u konotativnom značenju ne izražava samo stav već i druge emocije i stanja: anksioznost, zabrinutost, osećaj nesigurnosti.

Ključne reči: konotativno, značenje, semantički diferencijal, stav

¹ Adresa autora: npetrovi@f.bg.ac.yu

UVODNA RAZMATRANJA

Osnovni cilj ovog istraživanja bio je da utvrdi promene u značenju nekih pojmova sa čestom upotrebom u društvenom i političkom životu, kod učenika završnog razreda beogradskih srednjih škola, u odnosu na rezultate istraživanja na istoj populaciji pre sedam godina. Prethodno istraživanje je izvršeno samo dve godine nakon završetka oružanih sukoba na području Bosne i Hercegovine i Hrvatske, 1997, kada je tadašnja vlast u Srbiji još izgledala jaka. Od tada su se mnoge stvari promenile, ali i mnogi problemi još uvek nisu rešeni. Nove generacije su socijalizovane u tim godinama i oblikovale su svoj pogled na svet. U međuvremenu je došlo do promene vlasti koja je upravljala zemljom deset godina tokom kojih su se dešavale ogromne društvene turbulencije, uključujući raspad prethodne države i društvenog sistema, ratove na njenoj teritoriji, ekonomske sankcije sa svim njihovim posledicama. Godinu dana pre pomenute promene, a u vremenu između naša dva istraživanja došlo je i do tromesečnog bombardovanja teritorije čitave zemlje od strane NATO pakta. Dve godine po uspostavljanju nove Vlade ubijen je njen predsednik, a godinu dana potom došlo je do još jedne promene u vrhu vlasti. Svi ovi burni događaji doveli su do nekih jasno vidljivih promena poput pristupa države Ujedinjenim nacijama, Savetu Evrope i još nekim međunarodnim institucijama. Došlo je i do nove promene ustavnog poretka, uključujući i promenu naziva države i nekih od njenih glavnih obeležja (grba).

Uprkos svim navedenim promenama, postoje brojni problemi, od kojih su neki gotovo identični onima koji su postojali i pre osam godina u vreme našeg prvog ispitivanja. I danas su brojna nepovoljna neposredna iskustva vezana za sadašnje stanje i perspektivu mladih ljudi koji su u oba istraživanja bili u uzorku. Neizvesno je da li su kod novih generacija preovladala pozitivna ili negativna iskustva i kako su ona uticala na doživljaj nekih važnih pojava i pojmova. U svakom slučaju, možemo pretpostaviti da su sve nabrojane okolnosti dovele do veće ili manje promene u doživljaju i razumevanju pojmova koji su u ranijem periodu takođe imali određeni značaj i određeno afektivno značenje. Stoga smo odlučili da ponovimo istraživanje primenom istog instrumentarijuma.

Podsetimo se da Osgood, tvorac skale semantičkog diferencijala (Osgood i sar., 1957), ali i drugi autori, razlikuje denotativno i konotativno značenje nekog pojma. Denotativno je osnovno značenje (obično iskazano u definicijama i rečnicima), a konotativno je pridodato, subjektivno značenje, afektivne je prirode, nastalo prvenstveno kao rezultat individualnog ili grupnog iskustva u vezi sa pojmom ili pojavom na koju se pojam odnosi. Otuda konotativno značenje (osobito evaluativna dimenzija) izražava *stav* prema nekom objektu (pojavi), što nas u ovom slučaju prvenstveno interesuje. Razume se, podela na ova dva vida značenja ipak je relativna. Denotativno značenje koje obični ljudi pridaju nekoj reči ne mora da se poklopi sa rečničkim značenjem ili shvatanjem naučnika (a koja se takođe mogu

međusobno razlikovati), tako da se danas često govori o tzv. *laičkim* shvatanjima određenog pojma. Zapravo, običan čovek i ne pravi razliku između denotativnog i konotativnog značenja (to čine naučnici) – on naprosto ima određenu predstavu o značenju određene reči, uključujući i sve svoje konotacije. U nekim slučajevima (osobito kada su posredi apstraktni pojmovi) denotativno značenje može biti krajnje maglovito, a konotativno dominirati jer ispitanici ispoljavaju niz asocijacija i sasvim određen evaluativni odnos (npr. uz pojam komunizam, komunističko opredeljenje).

Konotativno značenje može biti zajedničko za čitavu grupu, pa i društvenu zajednicu zbog zajedničkog iskustva. Socijalni činioci, koji i inače imaju ogroman značaj u konstituisanju jezika kao sredstva komunikacije (Krauss i Chiu, 1998; Rot, 1982; Vigotski, 1977), mogu dovesti do promene konotativnog značenja nekih pojmova kod čitave zajednice ili bar velikog dela populacije. Reči koje su emocionalno obremenjene na jedan način u jednom periodu, mogu biti drugačije obremenjene u nekim drugim uslovima. Češće su, međutim, promene u konotativnom značenju posredovane različitim položajem, interesima i iskustvima društvenih grupa i pojedinaca. U dramatičnim društvenim promenama i nekim rečima se mogu dramatično promeniti konotativna značenja u širokoj populaciji. No, opravdano se može očekivati da će sa razvojem višestranačkog sistema neki politički pojmovi zadobiti različita konotativna značenja za različite grupe i pojedince, zavisno od društvenog statusa, političke orijentacije, ali i drugih socijalnih i psiholoških obeležja. Tako jedno novije istraživanje (Bećir, 2005) pokazuje da mladi u Crnoj Gori u zavisnosti od toga da li se izjašnjavaju kao Srbi ili kao Crnogorci, imaju dijametralno suprotne profile konotativnog značenja kod pojmova poput *Srbija* (prosek Srba oko 6, a Crnogoraca oko 3), *samostalna Crna Gora* (2 naspram 6), *Srpska pravoslavna crkva* (6,5 prema 3).

Kako izveštava Hajs (Heise, 1970) tehnikom semantičkog diferencijala brojni autori su ispitivali promenu stavova pod uticajem masovnih medija, ili poruka strukturisanih na različite načine. Pored toga semantički diferencijal je korišćen za proučavanje formiranja stavova, stavove prema različitim organizacijama, prema poslovima i zanimanjima, kao i prema manjinskim grupama. Rezultati ovih i drugih studija, tvrdi Hajs, potvrđuju validnost semantičkog diferencijala kao tehnike za merenje stavova.

PREDMET I CILJ ISTRAŽIVANJA

Predmet ovog istraživanja je utvrđivanje konotativnog značenja izabranih politički relevantnih pojmova i njihova komparacija sa rezultatima istraživanja iz 1997. godine. Osnovni cilj je, dakle bio da se na uzorku mladih utvrde *profili* konotativnog značenja na nizu dimenzija (pridevskih parova) za svaki odabrani pojam i njihove eventualne promene od proteklog istraživanja. Pored toga, ispitaćemo i da li ti profili variraju zavisno od različitih obeležja ispitanika. Kao obeležja (nezavisne varijable) odabrani su: vrsta škole, pol, stručna sprema oca, eventualni gubitak posla

roditelja, religioznost (samoocena), autoritarnost (jedan tipičan indikator), stepen zainteresovanosti za politiku, ocena važnosti pripadnosti sopstvenoj naciji, preferencija brzine i stepena društvenih promena, procena kvaliteta života porodice ispitanika danas, kao i relativna promena u odnosu na period pre pet godina (tj. pre promene Miloševićevog režima), procena stanja u društvu danas i perspektiva za budućnost. U ovom delu bili smo prinuđeni (zbog nužnosti da se ograniči trajanje ispitivanja) za grube procene, koje bi ipak mogle da ukažu na osnovne tendencije – da li neki socijalno-psihološki činioci imaju upliva na to da se određenim pojmovima pridaju više ili manje različita konotativna značenja.

Od mogućeg šireg uzorka politički relevantnih pojmova odabrani su sledeći: *demokratija, nacija, nacionalizam, socijalizam, vođa, mir, levica i desnica*; zatim vremenske odrednice *prošlost, sadašnjost i budućnost*; i umesto pojma *sloboda* koji je bio u prethodnom istraživanju, uključen je pojam *privatizacija*. Pojam *sloboda* je izostavljen i zato što se u prethodnom istraživanju pokazalo da ima potpuno isti profil konotativnog značenja kao i *mir*. Ovi pojmovi su procenjivani preko niza parova prideva.

Instrument

Kao što smo već istakli, kao instrument je upotrebljena skala semantičkog diferencijala. Sa formalne strane skala semantičkog diferencijala ne razlikuje se bitno od uobičajenih skala procene. Ipak, izvesne razlike postoje – pre svega na nivou onog što skala semantičkog diferencijala meri. Njome se, naime, provocira afektivni nivo značenja koji je i deo stava prema konceptima koji se procenjuju, a to je ono što smo i želeli da ispitamo.

U odabiru prideva koji su korišćeni u ovom radu, a radi mogućnosti poređenja, pridevski parovi su bili identični kao i u istraživanju od pre osam godina. Podsetimo, tada smo se vodili sa nekoliko kriterijuma. Pošli smo od šire liste: 50 pridevskih parova iz Osgudovih istraživanja (Osgood i sar., 1957) i još nekih parova i odabrali one koji su pre svega visoko zasićeni evaluativnim faktorom i za koje smo pretpostavljali da će biti relevantni za naš rad, tj. neće biti previše metaforični. Istraživači su utvrdili da je pri konstrukciji skale semantičkog diferencijala jedan od najvažnijih kriterijuma koji treba da bude ispunjen – njena relevantnost. Utvrđeno je da je lakše i funkcionalnije koristiti skalu kada su koncepti koji se procenjuju na smislen način povezani sa pridevskim dimenzijama na kojima se procenjuju (Triandis, 1959). Na primer, u proceni ljudi dimenzija lenji-vredni je relevantnija od dimenzije slatki-kiseli, a u proceni zanimanja koristan-beskoristan je prihvatljiviji par prideva nego maničan-depresivan. To je posebno značajno jer relevantnije skale omogućavaju preciznije merenje, pre svega njegovu veću validnost i manju varijansu greške. Istraživanja su pokazala i da su skale koje pripadaju evaluativnoj dimenziji pouzdanije (osobito za ispitivanje stavova) od onih koje se odnose na potenciju i aktivitet. Iz svih navedenih razloga odabrani su sledeći parovi prideva: *vredan-*

bezvredan, stabilan-nestabilan, prijatan-neprijatan, jak-slab, lep-ružan, dobar-loš, opasan-siguran, čist-prljav, pozitivan-negativan, pravedan-nepravedan, poželjan-nepoželjan i blizak-dalek.

Skala je bila sedmostepena, od -3 do +3 i prvopomenuti pridevi su bili na desnoj, pozitivnoj strani skale, a potonji na levoj, negativnoj strani - na primer:

loš -3 -2 -1 0 1 2 3 dobar

Pored procene pojmova na skali semantičkog diferencijala od ispitanika je traženo i da definišu one pojmove gde je to bilo smisljeno (demokratija, levica, desnica, socijalizam i nacionalizam), tj. da odrede njihovo denotativno značenje.

Ispitanici

Uzorak je činilo 171 učenika i učenica četvrtih razreda beogradskih srednjih škola (od toga 109 ženskog pola), koje su podeljene u tri grupe: a) učenici gimnazija (63); b) učenici srednjih stručnih škola – ekonomska i medicinska (52) i c) zanatskih škola – grafička i kožarska (56). Uzorak je po broju i strukturi (vrsta škole, mesto, pol) takođe odgovarao uzorku iz prvog istraživanja, što u potpunosti obezbeđuje uporedivost rezultata. Po ostalim obeležjima može se otkriti da su ispitanici iz nešto viših društvenih i socijalnih slojeva od proseka populacije. Tako očevi 46% ispitanika imaju visoko obrazovanje, a još 41% četvorogodišnju srednju školu. Da njihova porodica živi dobro izjavljuje 40% ispitanika, srednje 29%, dok je za 20% život podnošljiv. Samo 5.3% izjavljuje da je porodično stanje teško, a 2.9% nepodnošljivo. Na pitanje da li njihova porodica živi bolje ili lošije u odnosu na vreme pre pet godina, više od polovine (52.6%) misli da je stanje isto, 27.5% da žive bolje, a 18.7% lošije. Petini ispitanika su roditelji otpušteni s posla. Međutim, kada je reč o celom društvu, većina ispitanika (55%) smatra da je situacija u našem društvu danas i dalje teška, a dodatnih 20% čak da je gotovo nepodnošljiva. Svega 15% smatra da je podnošljiva a za desetak procenata je solidna.

U našem uzorku većina je slabo zainteresovana za politiku (jedna četvrtina ni malo a trećina uzorka vrlo malo), uglavnom se zalaže za opreznije promene (58.5%) i većem broju je važna pripadnost sopstvenoj naciji (57%). Da je religiozno izjavljuje 55% ispitanika, 17.5% nije, dok 27.5% nije sigurno.

Iako sužavanje uzorka unekoliko onemogućuje širu generalizaciju rezultata na čitavu populaciju građana Srbije, podsetićemo da je i sam Ozgud za svoje ispitanike imao isključivo muškarce, srednjoškolce iz urbanih sredina. Ovakav uzorak je posebno zanimljiv zbog toga što su ispitanici učenici od 18 ili 19 godina čiji se najveći deo formativnog perioda poklapa sa burnim periodom tranzicije punim dramatičnih promena.

Statistička analiza podataka

Svi odgovori su rekodirani na pozitivnu skalu, dakle raspon od -3 do +3 je transformisan na 1 do 7. U prvom delu obrade izračunate su aritmetičke sredine i standardne devijacije zavisnih varijabli (procene pojmova po pridevskim parovima).

Zatim su na osnovu univarijantne analize varijanse (ili t-testa kada su u pitanju bile dve grupe) određivane značajne razlike na zavisnim varijablama (bipolarnim dimenzijama) među različitim kategorijama ispitanika specifikovanim na osnovu nezavisnih varijabli. U slučajevima kada su nezavisne varijable utvrđivane preko skala za koje se može smatrati da su intervalne, povezanost sa zavisnim (procena pojmova) izračunavana je preko Pirsonovog koeficijenta korelacije.

Dobijeni rezultati su poređeni sa rezultatima istraživanja iz 1997. godine (Petrović i Kuzmanović, 1998.) Osnovna provera je ovog puta dakle bila provera razlika u procenivanju istih pojmova na istim pridevskim dimenzijama, u dva vremenska trenutka, odnosno u dva istraživanja, 1997. i 2004. godine. Zato su u prvom planu bili analiza i poređenja profila konotativnog značenja u dva ispitivanja.

Ukazaćemo koji se profili bitno (i na kojim pridevskim parovima najviše) razlikuju. Kad je reč o ostalim nezavisnim varijablama, zbog ograničenog prostora biće pomenuti i analizirani samo neki najvažniji rezultati u slučajevima kada su razlike statistički značajne.

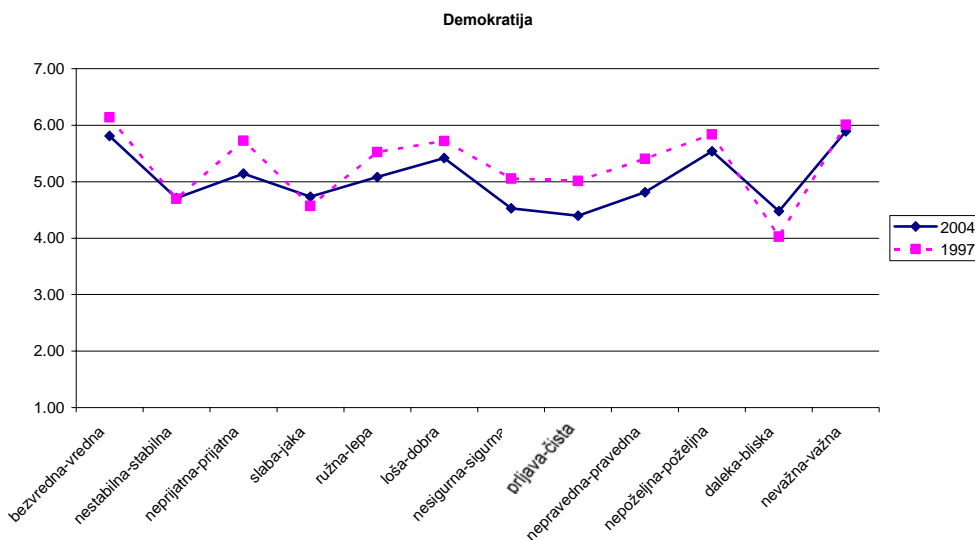
REZULTATI

Rezultate ćemo, radi sistematičnosti i preglednosti dati po ispitivanim pojmovima. Na uspravnoj liniji, ordinati svakog grafikona data je sedmostepena skala čiji četvrti podeok, odnosno linija koja polazi od njega predstavlja liniju neutralnosti. Komparativne profile značenja svakog ispitivanog pojma daćemo na nizu grafikona.

Demokratija

Pojam *demokratija* je ocenjen ne previše različito u odnosu na prethodno istraživanje, iz 1998. godine, dakle blago (sigurna, čista, bliska) do umereno (vredna, poželjna, važna) pozitivno (na šta ukazuju vrednosti iznad 4). Međutim, ocene su za nijansu niže nego u prethodnom istraživanju na gotovo svim pridevskim parovima, osim što se *demokratija*, u novijem istraživanju percipira kao nešto bliža i jača.

Grafikon 1:

Ispitanici su pitani i da objasne značenje reči *demokratija*. Za većinu ispitanika to je bio prezahtevan zadatak. Neki su odgovorili veoma neodređeno: sloboda naroda, nešto poželjno, sloboda mišljenja i druge slobode, dobro uređenje, tolerancija i dogovor, pravda. Neretko odgovori ukazuju da je to: nešto što mi nemamo. Postoje i nešto precizniji odgovori poput: svako ima pravo glasa a većina odlučuje, vladavina naroda i sl. Neobično je da je u prvom istraživanju više njih odredilo *demokratiju* na zadovoljavajući način.

Zanimljivo je da su u pogledu ispitanih podgrupa razlike u procenjivanju demokratije ostale iste, najpozitivnije *demokratiju* ocenjuju gimnazijalci, a najmanje pozitivno učenici srednjih stručnih škola. Pozitivnije su i ocene onih čiji očevi imaju višu stručnu spremu, koju smo uzeli kao mogući indikator socijalnog i kulturnog statusa porodice. U odnosu na novouvedena pitanja (nezavisne varijable) manje pozitivan odnos prema demokratiji zabeležen je kod onih čije porodice žive teško ili jedva sastavljaju kraj sa krajem, kao i kod onih koji vide svoju porodicu u lošijem položaju sada nego pre nekoliko godina – dakle, među onima koje bismo mogli da nazovemo *tranzicioni gubitnici*. Pozitivniji odnos prema demokratiji vezan je i sa izraženijim nadama za budućnost.

Ovi rezultati nam se čine pogodnim i da ih pokušamo ekstrapolirati na širu populaciju. Ukoliko ovi trendovi opstaju, uz poznatu činjenicu da je prosečan nivo obrazovanja u opštoj populaciji daleko niži od potpune četvorogodišnje škole, kao i da je materijalni položaj porodica učenika koji završavaju srednje škole u širem centru Beograda povoljniji od republičkog proseka, moglo bi se opravdano pretpostaviti da odnos prema demokratiji u srpskom društvu nije preterano pozitivan, štaviše, da je moguće da je u velikom delu populacije čak pre negativan nego pozitivan. Tako na primer naši ispitanici koji percipiraju materijalno stanje

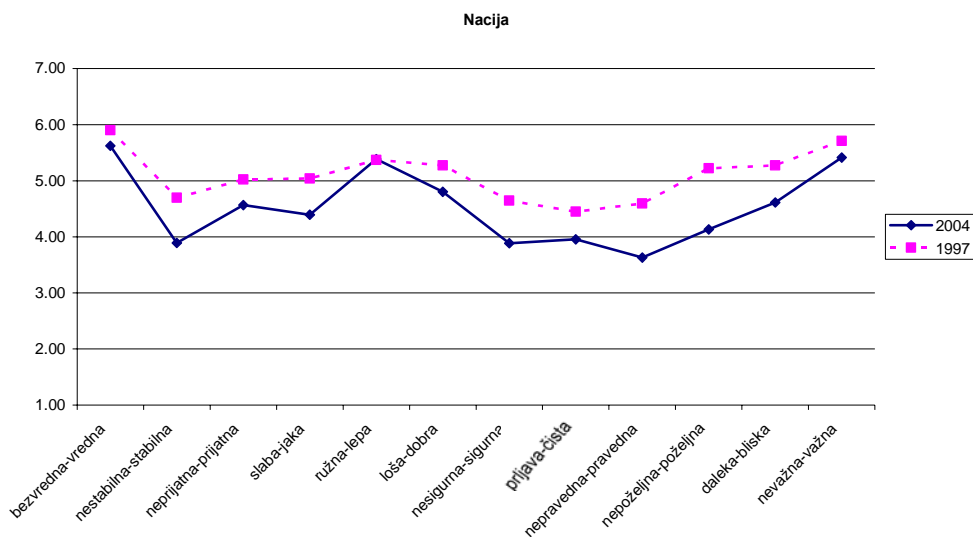
svoje porodice kao osrednje, na dimenziji 'bezvredna-vredna' imaju veoma visok skor (6.30), tj. vide *demokratiju* kao veoma vrednu. Njihovi vršnjaci čije je materijalno stanje teže imaju skor od svega 4,08 – to jest za njih *demokratija* nije ništa više vredna nego što je bezvredna ($F/4,157/=8.58$, $p<0.001$). Zanimljiva je i razlika na pridevskom paru “nepravедna-pravedna”. Tako oni koji izjavljuju da žive dobro imaju skor 4,93, naspram skora od 3,59 onih koji žive loše ili nepodnošljivo ($F/4,157/=2.74$, $p<0.05$). Iako zbog malog broja ispitanika koji izjavljuju da žive nepodnošljivo njihov prosečan skor nije sasvim pouzdan, ipak je ilustrativno da on iznosi svega 2,20! Slično tome, i oni koji danas žive bolje nego pre pet godina demokratiju ocenjuju kao prilično pravednu (5,44), kao nešto manje pravednu vide je oni koji procenjuju da im je kvalitet života ostao isti (4,98), dok nasuprot njima oni koji smatraju da je ta promena na gore, imaju daleko niži skor, svega 3,42 ($F/2,161/=13.27$, $p<0.001$). Po ovoj zakonitosti, mnogim ljudima u Srbiji sa lošijim socio-ekonomskim statusom, *demokratija* bi pre mogla da izgleda kao nešto malo vredno ili nevredno.

Ukoliko je to slučaj, ovo može imati velike negativne posledice za razvoj čitavog društva. Većina država srednje Evrope kroz objektivne i neizbežne teškoće tranzicije je prolazila upravo zahvaljujući velikoj nadi ogromne većine stanovništva u demokratiju koja je ljudima davala podstrek na putu ka transformaciji njihovih društava. Izgleda da kod nas deo građana (tzv. tranzicioni gubitnici), a zabrinjavajuće je što su među njima i mnogi mladi, tegobe tranzicije vezuje za pojam demokratije i demokratizacije.

Nacija

Sledeći analizirani pojam je bio *nacija*. *Nacija* je ocenjena nejednako, neutralno ili blago pozitivno, i gotovo po svim pridevima *manje pozitivno* nego pre sedam godina.

Grafikon 2:

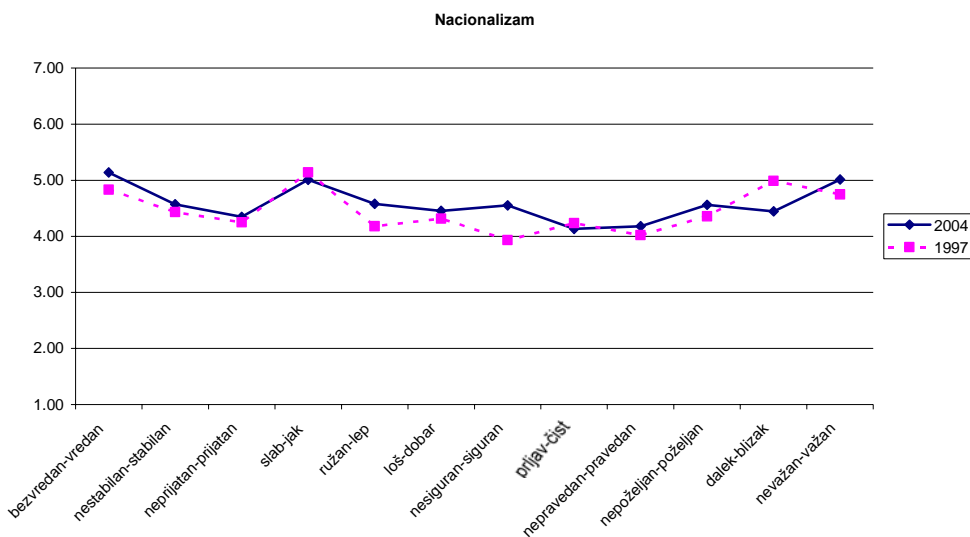

Postoje neke razlike u proceni *nacije* s obzirom na stepen zainteresovanosti za politiku naših ispitanika. Oni koji su zainteresovaniji vide *naciju* kao nešto jaču, lepšu, bolju, sigurniju i bližu, od onih koji su manje zainteresovani. Kako se mnoge diskusije na našoj političkoj sceni koncentrišu oko pojma *nacije*, koja se najčešće brani i veliča, to ni ovaj rezultat ne predstavlja iznenađenje.

Nacionalizam

Pojam blisko vezan za naciju je svakako *nacionalizam*. Iako nije viđen izrazito pozitivno, *nacionalizam* je ipak po svim pridevskim parovima iznad neutralne tačke i njegov profil je prilično ujednačen sa onim dobijenim u prethodnom istraživanju. Jedina i očekivana razlika po poduzorcima jeste u tome da oni koji pridaju veću važnost nacionalnoj pripadnosti daleko pozitivnije ocenjuju *nacionalizam*, nego oni kojima ta pripadnost nije toliko bitna. Tako, na primer, oni kojima je veoma važna pripadnost sopstvenoj naciji ocenjuju *nacionalizam* kao veoma vredan - 5,76, dok oni kojima ta pripadnost nije ni malo važna pre ga ocenjuju kao bezvredan - 3,50 ($F/4,151/=6.07$, $p<0.001$). Slične razlike, najčešće iznad dve jedinice, se dobijaju i na ostalim dimenzijama, npr. loš-dobar (4,94 prema 2,77; $F/4,150/=4.07$, $p<0.01$), a prljav-čist (4,88 prema 2,57; $F/4,151/=5.59$, $p<0.001$).

Grafikon 3:

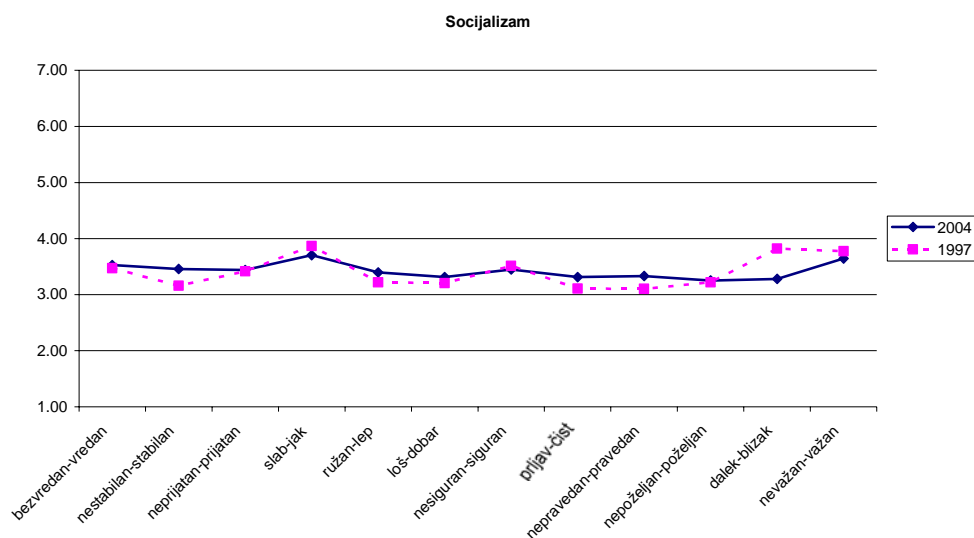
Jedna grupa odgovora na pitanje o osnovnom značenju ovog pojma ističe privrženost, pripadnost i ljubav prema sopstvenoj naciji, odanost državi i slično. Drugi *nacionalizam* objašnjavaju povezujući ga sa negativnim elementima, pre svega sa mržnjom prema drugim narodima, ili kao “glupost”, “fašizam”, “uskogrudost”, “rat”, “kad si zaluden za Slobodanom Miloševićem”, “Hitler”. Neki smatraju da je *nacionalizam* isto što i nacija, a ima i nezanemarljiv broj onih koji uopšte nisu znali, ni dali odgovor. Ove razlike u razumevanju denotativnog značenja mogu imati implikaciju i u tome da su razlike u konotativnom značenju donekle i posledica činjenice da su ispitanici procenjivali praktično različite stvari.

Socijalizam

Sledeći pojam bio je *socijalizam*. On je ocenjen blago negativno, ujednačeno po svim pridevskim parovima i gotovo identično kao i u prethodnom istraživanju. Povezanost između zainteresovanosti za politiku i ocene pojma *socijalizam* je negativna, tj. oni koji su najzainteresovaniji za politiku imaju najnegativniji odnos prema ovom pojmu. Međutim, posebno je zanimljiv, donekle paradoksalan rezultat da što ispitanici žive lošije imaju i negativniji odnos prema *socijalizmu*. Tako oni koji materijalni položaj svoje porodice vide kao težak ili neizdrživ (spojene kategorije usled niske frekvencije odabira) smatraju *socijalizam* prilično nepoželjnim (2,21, naspram 3,49 kod onih koji smatraju da žive dobro; $F/3,152/=3.71$, $p<0.05$), nepravednim (2,29, naspram 3,64; $F/3,152/=3.50$, $p<0.05$) i nevažnim (2,36, u odnosu na 3,36; $F/3,152/=4.87$, $p<0.01$).

Jedan od jasnih uzroka ovakvom rezultatu je pretežno nepoznavanje ili pogrešno razumevanje denotativnog značenja pojma *socijalizam* kod naših ispitanika. Ispitani učenici najčešće uopšte ne znaju značenje pojma *socijalizam*, a potom daju odgovore koji su najčešće asocijacije na režim koji je vladao u protekloj deceniji (propali pokušaj oživljavanja komunizma, prošlost, najgore što smo preživeli, prethodni režim) ili su vrednosne procene (npr. loš, negativan). Najmanji broj daje odgovore u kojima se (najčešće delimično) pominju neki elementi vezani za socijalizam (državno uređenje, svi imaju ista primanja, jednakost ljudi u materijalnom pogledu).

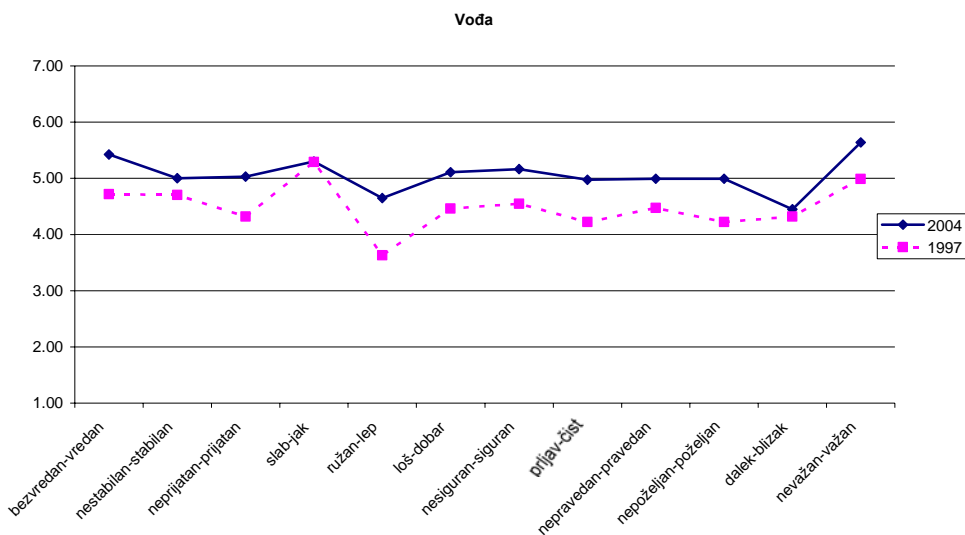
Grafikon 4:

Voda

U novijem istraživanju pojam *vođa* je ocenjen po gotovo svim procenjivanim osobinama pozitivnije nego u prethodnom istraživanju. Mora se primetiti da sada ovaj pojam nije toliko blisko vezan za jednu osobu, kao što je bio 1997. Tadašnji vođa je u to doba bio uglavnom negativno percipiran u populaciji na kojoj je izvršeno ispitivanje, pa nam se čini da sadašnji porast nije pokazatelj povećane autoritarnosti, nego nepostojanja konkretnog neomiljenog vođe. Tome u prilog ide i podatak da nema značajnih korelacija, izuzev na prvom pridevskom paru (0,21) između procena vođe i jednog indikatora autoritarnosti. Reč je o tvrdnji «Poslušnost i poštovanje autoriteta su najvažnije vrline koje deca treba da nauče», koja je element većine skala autoritarnosti i po pravilu pokazuje najviše korelacije sa skalom u celini, a posebno je zasićena faktorom autoritarne submisivnosti (videti, npr. Golubović, Kuzmanović, Vasović, 1995; str. 77).

Grafikon 5:

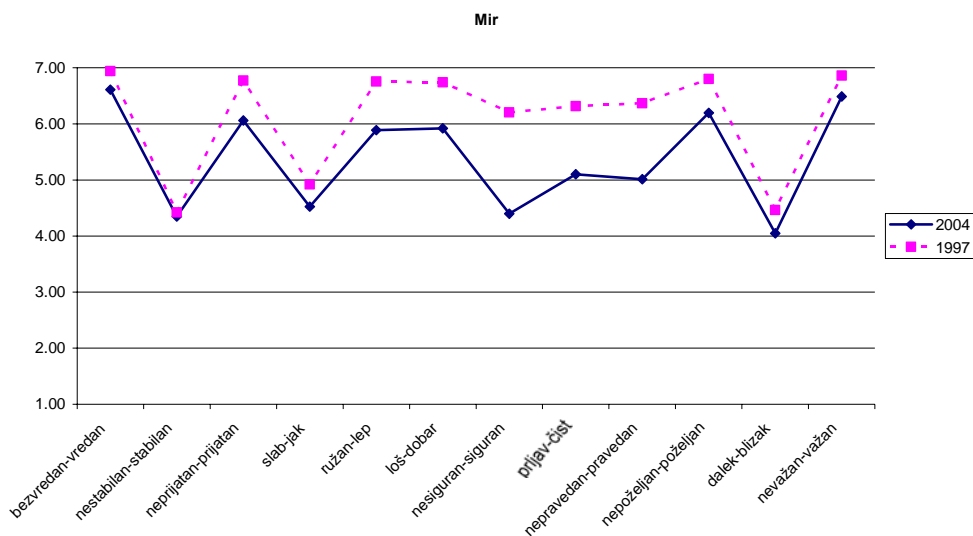
S druge strane, ocene pojma *vođa* pozitivno koreliraju sa samoprocenom stepena religioznosti (od 0,13 do 0,27: za sve korelacije, osim poželjan i pravedan; $p < 0.05$), dok je povezanost nekih dimenzija (neprijatan, slab, nesiguran) negativna sa očekivanjima od budućnosti (korelacije oko 0,18; $p < 0.05$).

Verovatno je pozitivnija ocena vođe rezultat i nepoverenja u postojeće vođe (o čemu govore skorašnja ispitivanja javnog mnjenja), odnosno izraz je potrebe za pouzdanim vođom. Dakle, mogli bismo pretpostaviti da se u mnogim slučajevima ocene odnose na zamišljenog, *željenog* vođu.

Mir

U prethodnom istraživanju ispitivali smo dva slična pojma, *mir* i *sloboda*, i dobili gotovo identičan profil. Zbog toga, a i zbog ipak značajnije vremenske udaljenosti od perioda ratova, u ovom istraživanju smo odlučili da izostavimo pojam *sloboda*. Pojam *mir* je ocenjen pozitivno, ali ne u onom stepenu kao u prethodnom istraživanju svega dve godine nakon završetka jednog dugogodišnjeg rata u okruženju i potpisivanja Dejtonskog sporazuma. Kao da je došlo do izvesnog pada optimizma. Za nove generacije iste kategorije mladih nije više toliko lep, dobar, čist, pravedan, a pogotovo siguran kao pre osam godina.

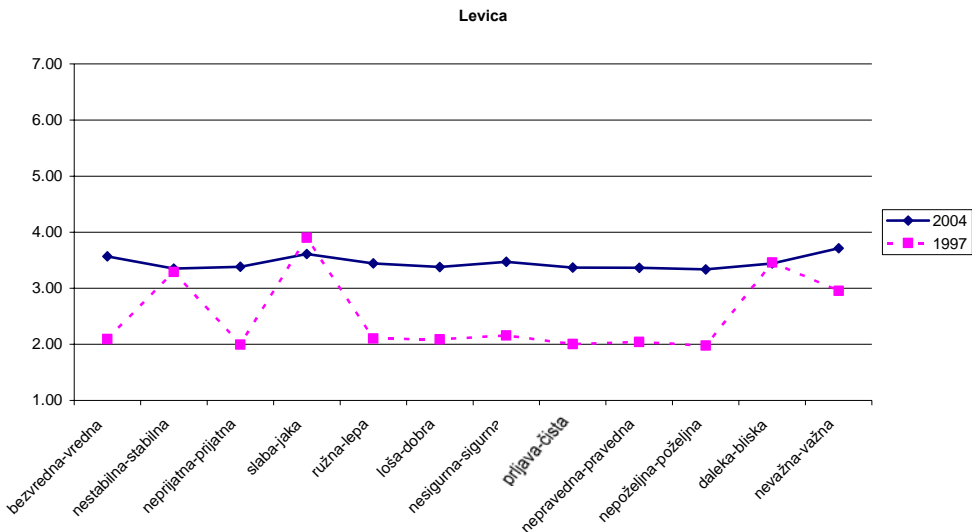
Grafikon 6:

Levica

Pojam *levica* je pretrpeo verovatno najznačajnije promene u periodu između dva istraživanja. Mada moramo istaći da je ova komparacija, kao i kod pojma *desnica* uslovna jer smo u prethodnom istraživanju ispitivali pojmove Socijalistička partija Srbije i Srpska radikalna stranka, koje su u tom trenutku bile percipirane kao prototip *levice*, odnosno *desnice*. Dok je krajem '90-ih ocenjena veoma negativno (ali ne i kao slaba, niti preterano nestabilna i daleka) – čime se ispoljavao negativan odnos prema tada vladajućoj političkoj grupaciji koja se predstavljala kao *levica*, danas je taj odnos veoma ujednačen, blago negativan po svim ispitivanim dimenzijama i praktično identičan odnosu prema pojmu *socijalizam*. No za razliku od tog pojma, oni koji danas žive bolje nego pre pet godina imaju mnogo negativniji odnos prema *levici* (prosek oko 3), od onih koji žive isto ili lošije i koji *levicu* ocenjuju neutralno (sve razlike $p < 0.05$). Uzrok tome ponovo treba tražiti u odnosu prema vlasti koja se predstavljala kao *levica*. Identifikovana je još jedna vrsta povezanosti, koja je očekivana u svim političkim sistemima, a to je negativna veza između važnosti pripadanja sopstvenoj naciji i procene pojma *levica*, posebno dimenzija nestabilna-stabilna i loša-dobra (korelacija oko 0,18; $p < 0.05$).

Grafikon 7:

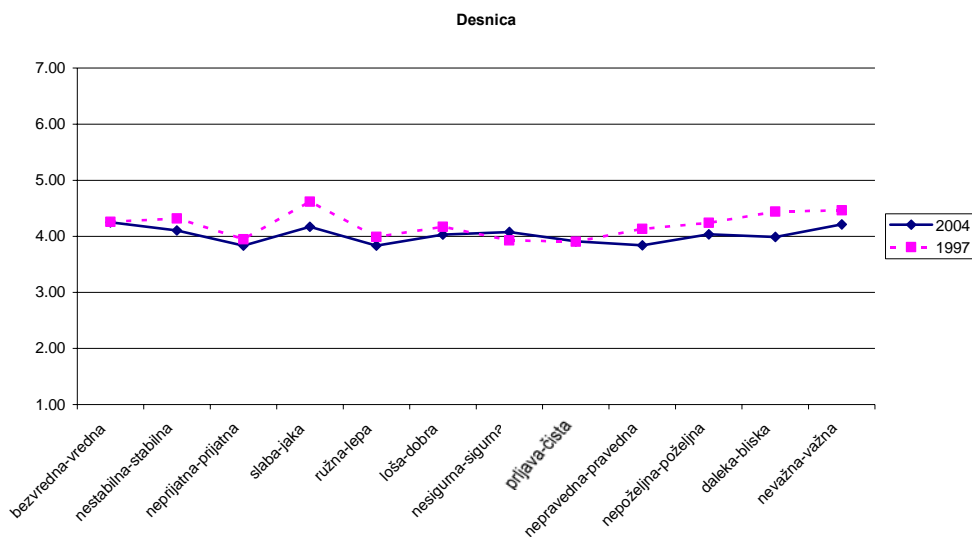

Međutim naši ispitanici uglavnom ne znaju denotativno značenje pojma *levica*. Oni koji daju odgovor najčešće ga vezuju za neke negativne stvari: “beda”, “termin koji nas je u prošlosti upropastio”, “ono najgore u politici”, “lopovi-JUL”; neki je identifikuju sa liberalizmom i demokratijom, dok manji broj ispitanika u objašnjenju pominje “socijalizam”, “jednakost svih ljudi”, “komunizam”.

Desnica

Pojam *desnica* je ocenjen gotovo identično kao u prethodnom istraživanju (SRS), a linija prosečnih ocena na profilu se gotovo u potpunosti poklapa i sa linijom neutralnosti. Ovaj pojam nije značajno povezan ni sa jednom nezavisnom varijablom.

Grafikon 8:

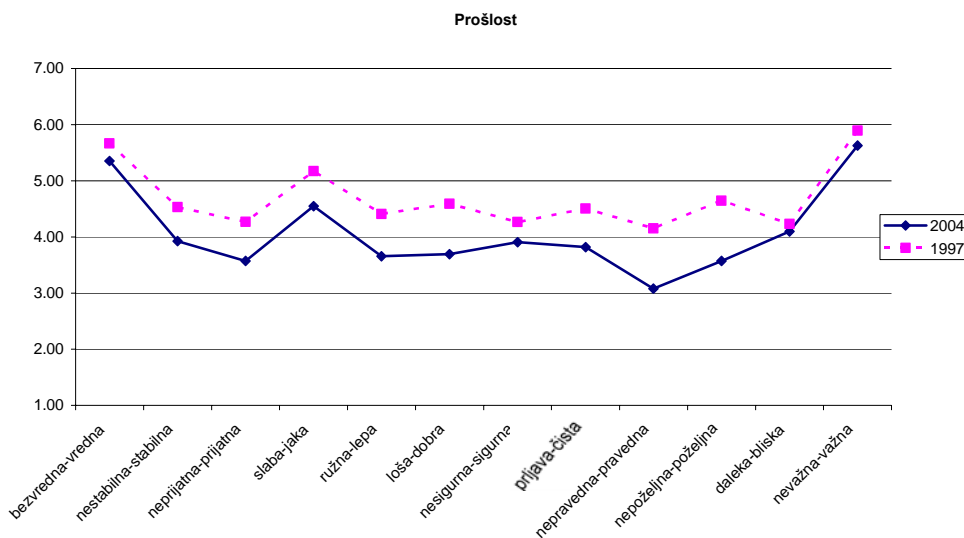
I u ovom slučaju najviše ispitanika nije znalo da definiše ispitaniji pojam, što bi mogao da bude i jedan od razloga za ravnu liniju po sredini grafikona. Oni koji su dali delimično tačan odgovor pominjali su politički pravac, preterani nacionalizam, vođenje računa pre svega o sopstvenoj naciji.

Prošlost

Kao i u prethodnom istraživanju, ponovo smo proverili i konotativna značenja vremenskih odrednica: prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

Prošlost je generalno ocenjena negativnije u odnosu na prethodno istraživanje. Šta više, iako razlike nisu drastične, po većini pridevskih parova došlo je do promene u valenci i za razliku od prvog istraživanja kada je *prošlost* bila u blagom stepenu stabilna, prijatna, lepa, dobra, sigurna, čista, pravedna i poželjna, sada je *prošlost* viđena kao, takođe blago izraženo, nestabilna, neprijatna, ružna, loša, nesigurna, prljava i nepoželjna. No, *prošlost* je i dalje za naše ispitanike u priličnoj meri vredna i posebno važna.

Grafikon 9:

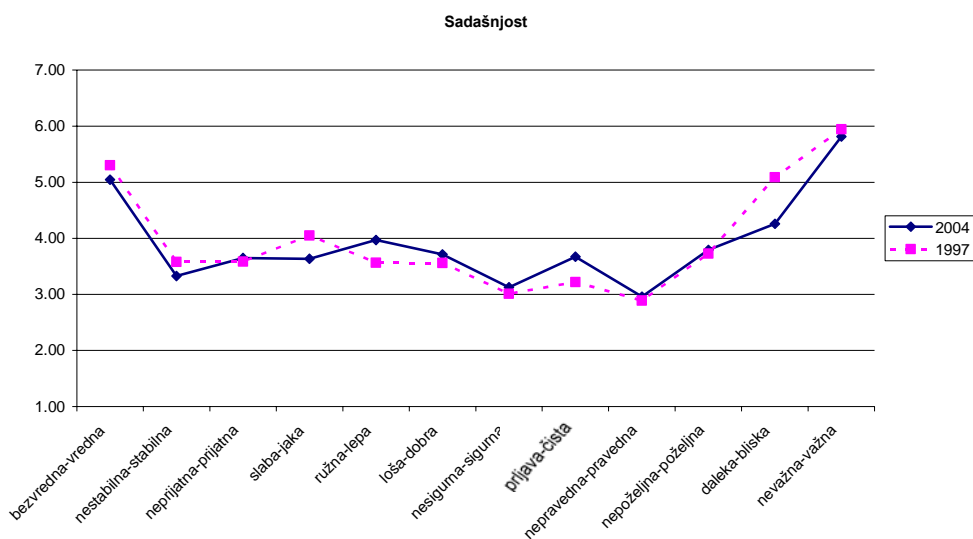

Ovde se jasno nameće pitanje referentnog okvira ispitanika, što je jedna od slabih tačaka semantičkog diferencijala kao tehnike za merenje ovakvih stavova. Da li je to ista *prošlost* koju je imala u vidu prethodna generacija ispitanika? Sa određenom sigurnošću možemo pretpostaviti da je *prošlost* tada, pre svega, asocijala na istoriju srpskog naroda – koja je predstavljena kao teška ali slavna. No, u novijem istraživanju sasvim je izvesno da je nekim ispitanicima *prošlost* pre svega taj period '90-ih godina, u kome su odrastali i koji je bio pun oskudica i nesigurnosti. U prilog ovom drugom gledištu ide i to da ispitanici koji su zainteresovaniji za politiku *prošlost* ocenjuju izrazito negativno: neprijatna (2,54), loša (2,50), nepravедna (2,42).

Sadašnjost

Pojam *sadašnjost* ima profil koji je veoma sličan onom dobijenom u prethodnom istraživanju. Taj profil karakterišu velike razlike u procenjivanju pojma *sadašnjosti* na različitim dimenzijama. Dok je *sadašnjost* za ispitanike nešto važno, a takođe i vredno, s druge strane ona je nepravедna i nesigurna.

Grafikon 10:

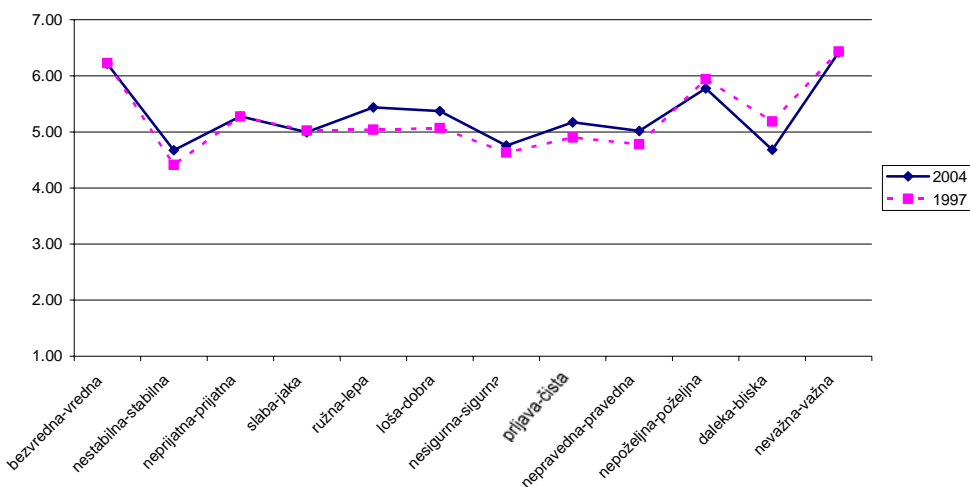
Procena *sadašnjosti* očekivano i logično je povezana sa kvalitetom života porodice ispitanika (korelacije sa pridevskim parovima su od 0,14 do 0,31 – kolika je na dimenziji neprijatna-prijatna), percepcijom stanja u našem društvu danas (0,18 do čak 0,42 – ova najviša je na istoj dimenziji) i promenom u odnosu na blisku prošlost (0,13-0,31).

Budućnost

Profil pojma *budućnost* je gotovo identičan kao u prethodnom istraživanju. *Budućnost* je pojam koji je procenjen kao ekstremno važan, vredan i poželjan, a visoko je vrednovan i po svim ostalim dimenzijama. I pored svih negativnih indikatora, koji mogu ukazivati na bezvoljnost, apatiju i povlačenje, procena budućnosti kao lepe, dobre, prijatne i pravedne daje mnogo pozitivniju sliku generacije koju smo ispitali.

Grafikon 11:

Budućnost

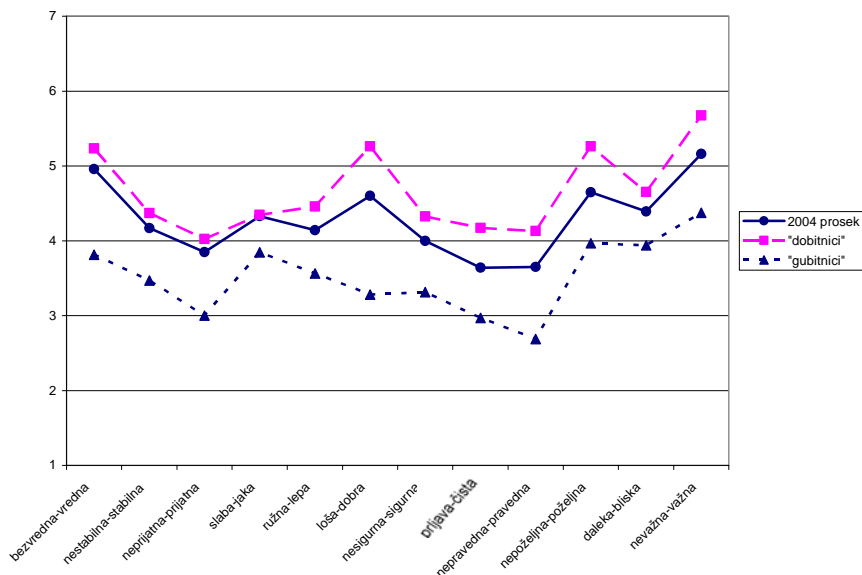
Budućnost posebno dobro vide oni kojima se poslednjih godina već dogodila pozitivna promena, koji danas žive dobro i koji pozitivnije ocenjuju situaciju u našem društvu danas (sve ocene su iznad 5, a kod atributa važna i vredna i iznad 6). Međutim i oni koji nemaju toliko razloga za optimizam u ovom trenutku vide *budućnost* mnogo pre kao svetlu i pozitivnu nego u negativnim tonovima. Naprosto, pojam *budućnosti* uključuje nadu, a "nada umire poslednja."²

Privatizacija

U ispitivanje smo ovoga puta uključili i jedan pojam koji nije postojao u prethodnom istraživanju. To je pojam *privatizacija*, koji je ocenjen prilično nejednako i po pridevskim parovima i unutar različitih poduzoraka. Gledano u celini, naši ispitanici smatraju da je *privatizacija* važna, pa donekle i lepa, dobra i poželjna, dok je s druge strane vide pre kao prljavu, nepravednu i neprijatnu.

² U Titovo vreme upotrebljavala se kao politička poštapalica sintagma "svetla budućnost". Mada tada niko nije semantičkim diferencijalom merio značenje ovog i sličnih pojmova, može se s razlogom pretpostaviti da su uz budućnost vezivane visoke pozitivne konotacije.

Grafikon 12:

Velike razlike po proceni pojma privatizacija na pojedinim pridevskim parovima uočavamo u zavisnosti od procene kvaliteta života porodica ispitanika, kao i promene tog kvaliteta tokom poslednjih pet godina. Oni koji smatraju da danas žive lošije nego pre pet ("gubitnici" na grafikonu) godina daju za po 1,5 do 2 poena niže ocene pojmu privatizacija od onih koji izjavljuju da žive bolje nego ranije ("dobitnici"). Ovi tranzicijski gubitnici posebno doživljavaju *privatizaciju* kao nepravednu (2,69, naspram prosečnog skora od 4,13 kod onih koji danas žive bolje nego pre pet godina, i za koje je privatizacija za nijansu pre pravedna nego nepravedna; $F/2,161=9.30$, $p<0.001$), prljavu (2,97, naspram ipak čiste - 4,17; $F/2,161=6.20$, $p<0.01$) i neprijatnu (3,00 u odnosu na neutralnih 4,02; $F/2,161=5.85$, $p<0.01$). Međutim, i po njihovom mišljenju *privatizacija* je pre važna nego nevažna (4,38, naspram tranzicionih dobitnika za koje je daleko važnija - 5,67; $F/2,161=6.97$, $p<0.001$).

ZAKLJUČAK

U ovom radu smo pošli od ideje da ako otkrijemo na koji način su emocionalno obremenjene određene reči sa čestom upotrebom u jednom društvu, u određenom vremenskom periodu, možemo dobiti i indirektno svedočanstvo o duhu toga vremena, koje možemo da uporedimo sa duhom nekog prethodnog perioda. Dakle, jedna od namera ovog rada je da pruži svedočanstvo duha današnjeg vremena preko

slike o konotativnom značenju nekih pojmova koji se često upotrebljavaju u političkom životu i da je uporede sa slikom od pre osam godina.

Istraživanje izvedeno primenom skale semantičkog diferencijala na istoj vrsti uzorka (beogradski srednjoškolci) i iste strukture kao i pre osam godina pokazuje da su konotativna značenja nekih politički relevantnih pojmova ostala ista, a da je kod drugih došlo do značajnih promena. Nova generacija mladih u proseku na sličan način ocenjuje socijalizam, nacionalizam, desnicu, sadašnjost i budućnost, donekle različito demokratiju, a prilično drugačije naciju, vođu, mir, levicu i prošlost. Osim kada je reč o vođi i levici, promene su u evaluativnom smislu negativne.

Negativne tendencije upućuju na zaključak da je došlo do izvesnog razočaranja (npr. kada je reč o miru i demokratiji). Društvene promene nisu zadovoljile očekivanja i nadanja dela građana. Ovaj pravac interpretacije dobija potvrdu kada se uzme u obzir ispitanikova ocena o materijalnom stanju porodice, odnosno procena da li je nakon 2000. godine njen položaj poboljšan, ostao isti ili čak pogoršan. Postoje, da tako kažemo, tranzicioni dobitnici i tranzicioni gubitnici. Pokazalo se da je to zaista jedan od najvažnijih činilaca koji uslovljava razlike u konotativnom značenju nekih važnih pojmova. Javljaju se značajne (u nekim slučajevima vrlo velike) razlike među tim grupama u proceni demokratije, sadašnjosti, a pogotovo privatizacije.

Pretpostavljamo da je ovo jednim delom proizvod neposrednog iskustva mladih (neki "na svojoj koži" osećaju tegobe tranzicionog perioda), a drugim delom, to je posledica porodične klime, odnosno opažanja kako roditelji komentarišu aktuelne društvene procese. U nekim slučajevima roditelji su ostali bez posla pa to još više pojačava osećaj razočaranosti. Zanimljivo je, međutim, da to ipak nije dovelo do neke nostalgije za socijalizmom. Ako je tako, onda je doživljaj rezignacije utoliko teži, i vodi nekoj vrsti anomičnosti: socijalizam i prošlost nisu bili dobri, ali ni sadašnjost ne pruža neku utehu. Ipak, bar kada je reč o ovim kategorijama mladih, nada nije usahla – budućnost se vidi u svetlijim tonovima (doduše umerenim) nego sadašnjost i pojave koje je obeležavaju.

Istraživanje ukazuje i na neke moguće slabosti ovakve skale semantičkog diferencijala. Između ostalog, sami pridevi na skali mogu imati svoja konotativna značenja, pogotovo u određenom kontekstu i za određene pojmove. Na primer, "dalek-blizak" može da se odnosi na psihološku bliskost (prihvaćenost) neke pojave, ali i vremensku udaljenost - sumnju da će se nešto uskoro ostvariti (npr. demokratija, socijalna pravda). Takođe, evaluativna dimenzija u konotativnom značenju ne izražava samo stav već i druge emocije i stanja: anksioznost, zabrinutost, osećaj nesigurnosti.

Mora se ponoviti da veći broj naših ispitanika (koji spadaju u obrazovaniju kategoriju od proseka našega društva) ima veoma neprecizna i neodređena znanja o denotativnom značenju ispitivanih pojmova. Veoma su retki oni koji bi mogli da definišu socijalizam, pa i nacionalizam i demokratiju, kao i pojmove levica i desnica. No, kako se svi ovi pojmovi neumitno nameću u svakom politički modernom društvu, i članovi društava su prinuđeni da na njih neprestano reaguju (makar i povlačenjem), te nam se ispitivanje njihovog konotativnog značenja čini još značajnijim.

LITERATURA

- Bećir, M. (2005). Konotativno značenje politički relevantnih pojmova. Odbranjen diplomski rad (rukopis). Beograd, Filozofski fakultet.
- Golubović, Z., Kuzmanović, B., Vasović, M. (1995). *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Heise, R. D. (1970). The Semantic Differential and Attitude Research. U: G. F. Summers (Ed.) *Attitude Measurement*. Chicago, Rand McNally.
- Krauss, R. M., Chiu, C. Y. (1998). Language and Social Behavior. U: D. Gilbert, S. Fiske and G. Lindsey (Eds.) *Handbook of social psychology*. Boston, McGraw-Hill.
- Osgood, C. E, Tannenbaum, P. H., Suci, G. J. (1957). *The Measurement of Meaning*. Urbana, University of Illinois Press.
- Petrović, N., Kuzmanović, B. (1998). Konotativno značenje politički relevantnih pojmova kod učenika srednjih škola. *Psihologija*, 4, 365-384.
- Rot, N. (1982). *Znakovi i značenja*. Beograd, Nolit.
- Triandis, H. C. (1959). Differential perception of certain jobs and people by managers, clerks, and workers in industry. *Journal of Applied Psychology* 43, 221-225.
- Vigotski, L. (1977). *Mišljenje i govor*. Beograd, Nolit.

ABSTRACT

**THE CHANGES IN CONOTATIVE MEANING OF POLITICALLY
RELEVANT TERMS IN BELGRADE HIGHSCHOOLERS**

Bora Kuzmanović and Nebojša Petrović

Department of Psychology, University of Belgrade

In this paper, we have tried to ascertain conotative meaning of some relevant political concepts, like: democracy, nation, political left and right, nationalism, etc. and to compare obtained results with a similar research conducted eight years ago (1997). Those concepts are used in strong emotional contexts, and consequently level of their affective meaning often become stronger by process of emotional conditioning. It is possible to ascertain attitudes toward examined concepts by using this kind of meaning. Therefore, it is possible to ascertain influence of important events and social changes to attitude changes, by such kind of comparison.

The sample consisted of 171 subjects, fourth year students of Belgrade's high schools (the same as in 1997) and adapted Osgood scale of semantic differential was an instrument.

Results show that cognitive meaning of some concepts stayed unchanged (socialism, nationalism, political right, present and future), and others had minor (democracy) or more significant changes (nation, leader, peace, left, past). Evaluative changes are negative except in case of leader and left. This could be understand as a kind of disappointment after great expectations after 2000. changes.

Results are specified by independent variables, too. They include: type of school, sex, authoritarianism, importance of national identity, are subjects and their families transitional losers or gainers, etc.

It has also pointed out that evaluative dimension of conotative meaning does not express only attitude, but also other emotions and states: anxiety, care, insecure feelings.

Key words: *conotative, meaning, semantic differential, attitude*